

πων ἀπάνω στο θέμα τῆς Ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, στὰ μάτια τοῦ Πλωτίνου, ὀφείλεται στ' ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι καθαροὶ ἐσωτερικὰ καὶ συνεπῶς δὲν μποροῦν νὰ ἰδοῦν τὴν ψυχὴ αὐτὴ καθαυτὴ ὡς θεία καὶ ἀθάνατη (Ἐννεαδ. Δ.3.7 «περὶ ἀθανασίας ψυχῆς»).

Ὁ Πλωτῖνος δέχεται ἐπίσης τὴ θεωρία τῆς μετεμψύχωσης. Κατὰ τὴ φιλοσοφία του ἀπάνω στο ζήτημα αὐτὸ ἡ μοίρα τῆς ψυχῆς ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο κρίνεται καὶ καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀξία της καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἀνθρώπου στὴν ἐπίγεια ζωὴ του.

Οἱ καθαρές ψυχές τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἐνίκησαν στὴ ζωὴ τους ἀπάνω στὴ Γῆ τὴ δύναμη τῶν φυσικῶν ὑλικῶν ἡδονῶν καὶ ἀπολαύσεων καὶ λυτρώθηκαν ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ Κακό, ξαναγυρίζουν μετὰ τὸ θάνατο μέσα σὲ ἀνθρώπους. Ἀντίθετα οἱ ψυχές τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἔζησαν κάτω ἀπὸ τὸ κράτος τῆς ὕλης καὶ τῶν ὑλικῶν ἡδονῶν καὶ ἀπολαύσεων, πᾶνε ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο μέσα σὲ ζῶα («ὅσοι μὲν οὖν τὸν ἄνθρωπον ἐτήρησαν, πάλιν ἄνθρωποι, ὅσοι δὲ αἰσθήσει μόνον ἔζησαν, ζῶα» Ἐννεαδ. Γ.4.2.). Οἱ ἀγνές καὶ ἐνάρετες καὶ ὠραῖες ψυχές μετὰ τὸ θάνατο πᾶνε στὸν οὐρανό, γίνονται ἄστρα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἀπάνω θεῶνται τὸ μεγαλοπρεπέστατο θέαμα καὶ πανόραμα τοῦ Σύμπαντος (Ἐνν. Γ.4.2.5). Οἱ τύραννοι ὕστερ' ἀπ' τὸ θάνατο γίνονται δοῦλοι καὶ οἱ κακοὶ πλούσιοι γίνονται φτωχοί. Μοίρα τῶν φονηῶν νὰ πᾶνε ἀπὸ φόνου. Ὁ φονηῆς τῆς μάνας του γίνεται ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του γυναίκα καὶ μάλιστα σκοτώνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ γυιό της (Ἐνν. Γ.2.8). Καὶ ὁ βιαστής γυναίκας γίνεται μετὰ θάνατο γυναίκα καὶ βιάζεται.

Ἀπάνω στο πρόβλημα τοῦ Κακοῦ ὁ Πλωτῖνος ἀσπάζεται τὴ θεωρία «πὼς, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα σύνθετο ὄν, ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχὴ, ὕλη καὶ πνεῦμα, δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ ποὺ ἁμαρτάνει καὶ κάνει τὸ Κακό, ἀλλὰ τὸ σύνθετο ὄν: «Πάσχει τὸ ὄλον καὶ ἁμαρτάνει τὸ σύνθετον καὶ ταῦτό ἐστι τὸ διδοῦν δίκην, οὐκ ἐκεῖνο.»

Β. ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ. α. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ 17ου ΚΑΙ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ.

1. DESCARTES (1596 —1650). Ὁ Descartes, ἔν' ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ εὐγενέστερα φιλοσοφικὰ πνεύματα ὄλων τῶν αἰώνων, εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τοῦ Ρασιοναλισμοῦ καὶ τοῦ Σπιριτουαλισμοῦ τῆς Νεώτερης Εὐρωπαϊκῆς Φιλοσοφίας. Σὲ γράμμα του πρὸς τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Παρισιοῦ, ποὺ προτάσσεται πρὶν ἀπὸ τὸ ἔργο του «Μεταφυσικοὶ Στοχασμοί», τονίζει, πὼς τὰ δύο προβλήματα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἶναι τὰ δύο κυριώτερα προβλήματα τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Θεολογίας. Στὸ ἴδιο γράμμα του τονίζει, πὼς ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ

είναι ἀθάνατη και ἡ φύση της διαφέρει τελείως ἀπὸ τῆ φύση τοῦ σώματος. Μὲ ἀξιοθαύμαστη φιλοσοφική βεβαιότητα τονίζει ἐκεῖ ὁ Descartes τὰ ἑξῆς: «Δὲ θὰ ὑπάρξῃ πιά κανεῖς στὸ μέλλον, ποὺ θὰ τολμήσῃ ν' ἀμφιβάλλῃ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ και τὴν πραγματικὴ και ἀληθινὴ διάκριση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα... Οἱ ἀποδείξεις μου τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ και τῆς πραγματικῆς και ἀληθινῆς διάκρισης τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα εἶναι τόσο ξάστερες και ὀλοφάνερες, ὥστε πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποδείξεις ἀπόλυτης ἀκριβείας».

Τὸ πρόβλημα τῆς Ἀθανασίας τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ὁ Descartes ἐξετάζει πρῶτα στὸν κοσμοξακουσμένο του «Λόγο περὶ τῆς Μεθόδου» (Discours de la Méthode). Στὸ τέλος τοῦ Ε' Μέρους τοῦ ἔργου του αὐτοῦ ὁ φιλόσοφος τονίζει: «Ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι τελείως ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ σῶμα και συνεπῶς δὲν πεθαίνει μὲ τὸ θάνατο τοῦ σώματος.»

Τὸ πρόβλημα ὁμοῦς τῆς Ἀθανασίας ὁ Descartes πραγματεύεται πλατύτερα στὸ ἔργο του «Μεταφυσικοὶ στοχασμοὶ» (Méditations métaphysiques). Στὸ ἔργο του αὐτὸ (μεταφ. στοχ. β' και γ') ὁ Descartes ἀναπτύσσει τὴ θεωρία του, πὼς ὁ Ἄνθρωπος εἶναι ἓνα σύνθετο ὄν ἀπὸ δύο πρῶτα στοιχεῖα, τὴν ὕλη και τὸ πνεῦμα, τὸ σῶμα και τὴν ψυχὴ. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα συνυπάρχουν και εἶναι ἀπόλυτα ἐνωμένα μέσα στὸν ἀνθρώπινο ὀργανισμό, ἀλλ' οὐσιαστικὰ διακρίνονται τὸ ἓνα ἀπ' τὸ ἄλλο. Στὸ β' μεταφ. στοχασμὸ του ὁ Descartes διακρίνει καθαρὰ και ξάστερα τὴ φύση τοῦ σώματος ἀπὸ τὴ φύση τῆς ψυχῆς. Τὸ σῶμα εἶναι ὕλικό. Οἱ οὐσιαστικὲς ιδιότητές του εἶναι ἡ ἔκταση, ἡ διαιρετότητα σὲ ἀπειροελάχιστα μέρη ἢ μοριὰ του, ἡ κινητότητα μέσα στὸ Χῶρο, ἡ φθαρτότητα και ἡ θνητότητα.

Τὸ πνεῦμα ἢ ἡ ψυχὴ διαφέρει στὴν οὐσία του ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἡ οὐσία τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι καθαρὰ πνευματικὴ. Ὁ Ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ὄν ἀπὸ σῶμα και πνεῦμα, μὲ τὴν πνευματικὴ ὁμοῦς φύση του εἶναι ἓνα καθαρὰ πνευματικὸ ὄν, ἓνα στοχαζόμενο ὄν, «Ἐνα ὄν, ποὺ ἀμφιβάλλει, ποὺ καταφάσκει, ποὺ ἀρνιέται, ποὺ γνωρίζει λίγα πράγματα, ποὺ ἀγνοεῖ πολλὰ, ποὺ ἀγαπάει, ποὺ μισεῖ, ποὺ θέλει, ποὺ δὲ θέλει, ποὺ φαντάζεται, ποὺ αἰσθάνεται» (β. μετ. στοχασμός).

Βλέπουμε ἔδῳ πεντακάθαρα και καταξάστερα, πὼς ὁ Descartes βλέπει τὸν Ἄνθρωπο ὡς πνευματικὸ ὄν. Τὰ αἰσθήματα και οἱ φαντασίες και οἱ θελήσεις τοῦ Ἀνθρώπου, στὸ νόημα τοῦ Descartes, εἶναι τρόποι τῆς ἀνθρώπινης Σκέψης, τῆς καθαρῆς πνευματικῆς ἐνεργητικότητάς του. Ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι καθαρὴ πνευματικὴ οὐσία. Ὡς πνευματικὴ οὐσία ἢ ψυχὴ εἶναι ἄϋλη και δὲν ἔχει καμμιά ἀπολύτως ἀπὸ τὶς πὶδὸ πάνω οὐσιαστικὲς ιδιότητες τοῦ σώματος και εἶναι τελείως ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀδιαίρετη, ἀφθαρτη και ἀθάνατη. Ἀπὸ τὴ φθαρτότητα και τὴ θνητότητα τοῦ σώματος δὲν μπορεῖ νὰ βγῆ, μὲ ἀπόλυτη ἐσωτερικὴ πνευματικὴ ἀναγκαιότητα και βεβαιότητα, τὸ συμπέρασμα, πὼς ἡ φθορὰ και ὁ θάνατος τοῦ σώματος εἶναι ἐπίσης φθορὰ και θάνατος και τῆς ψυχῆς.

Ὁ Descartes ξεχωριστὰ τονίζει τὴ θεωρία τοῦ τῆς τελείας διάκρισης τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Τὴ διάκριση αὐτὴ τὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα κατορθώνει καὶ συλλαμβάνει ὁλόφωτα. Στὶς ἀπαντήσεις τοῦ στὶς δεύτερες ἀντιρρήσεις τῶν σοφῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ πρὸς τοὺς μεταφυσικοὺς στοχασμοὺς τοῦ ὁ Descartes τονίζει: «Ἄν τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα διακρίνονται πραγματικά, κανένα σῶμα δὲν εἶναι πνεῦμα καὶ συνεπῶς κανένα σῶμα δὲν μπορεῖ νὰ σκεφτῆ.»

Τὸ πνεῦμα (ἢ ψυχὴ) δὲν εἶναι ἕκτατὸ ὄν, εἶναι ἀδιαίρετο, ἀφθαρτο, ἀθάνατο. Οὐσία ὁλοσδιόλου διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ φύση τοῦ σώματος. Συνεπῶς εἶναι δυνατό νὰ ἦναι καὶ νὰ ὑπάρχη δίχως τὸ σῶμα. Οἱ οὐσιαστικὲς ἰδιότητες τοῦ Πνεύματος εἶναι ἡ καθαρὴ πνευματικότης, ἡ καθαρὴ σκέψη, ἡ νόηση, ἡ συνείδηση, ἡ ἐνότητα, ἡ ὁλότητα, ἡ τελεία ἀνεξαρτησία (ἐλευθερία) ἀπὸ τὴν Ὑλὴ, ἡ ἀυλότητα, ἡ ἀφθαρσία, ἡ ἀθανασία.

Σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Descartes, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει, εἶναι: «γὰ δώσῃ στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἐλπίδα μιᾶς δεύτερης ζωῆς μετὰ τὸ θάνατο» (Περίληψη τῶν μεταφυσικῶν στοχασμῶν).

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Descartes ἀπάνω στὸ πρόβλημα τῆς Ἀθανασίας τῆς ψυχῆς σφιχτοδένεται μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ ἀπάνω στὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀνθρώπου, στὰ πνευματικὰ μάτια τοῦ Descartes, εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, συνεπῶς ἔχει τὶς οὐσιαστικὲς ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ. Ὁ Descartes εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς φλογερότερους πιστοὺς τῆς φιλοσοφικῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Θεϊσμοῦ. Ὁ θεϊσμός του εἶναι ὁ θεϊσμός τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Descartes εἶναι βαθύτατα χριστιανός. Ἡ φιλοσοφία του, στὴν οὐσία της, εἶναι θεολογία καὶ ἀποκορυφώνεται στὴν κοσμοθεωρία τοῦ Θεϊσμοῦ. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Descartes εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ προέκταση καὶ θεμελίωση τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Σχετικὰ μὲ τὰ δύο κυριώτερα προβλήματα τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Θεολογίας, τὰ προβλήματα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ὑπαρξῆς τῆς Ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ὁ Descartes μὲ τὴν αὐστηρότατα γεωμετρικὴ του μέθοδο, ποὺ ἀναπτύσσει πλατεῖα στὸ «Λόγο περὶ τῆς μεθόδου», τῆς μεθόδου τῶν καταξάστερων καὶ ὁλοφάνερων («claires et distinctes») πνευματικῶν ἀληθειῶν τοῦ φυσικοῦ ἐσωτερικοῦ πνευματικοῦ φωτὸς τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ἀποδείχνει πρῶτα τὴν καθαρὴ πνευματικότης τῆς οὐσίας τοῦ Ἀνθρώπου καὶ συνεπῶς τὴν ἀυλότητα, τὴν ἀφθαρσία καὶ τὴν ἀθανασία τῆς Ἀνθρώπινης Ψυχῆς, καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς καθαρῆς πνευματικότητος τοῦ Ἀνθρώπου ὑψώνεται θεωρητικὰ (μεταφ. στοχ. γ' καὶ ε') μὲ τὴν ἴδια μέθοδο, στὴν ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ, «ποὺ ἡ θεὰ, ὁ θαυμασμός καὶ ἡ λατρεία τῆς ἀσύγκριτης ὁμορφιάς τοῦ ἀπειρου φωτὸς τοῦ ἔλκει τὸ πνεῦμά του. Ἡ θεὰ τῆς μεγαλειότητος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ὑπέριστα εὐδαιμονία τῆς ἄλλης ζωῆς... Ἡ σκέψη αὐτὴ μᾶς κάνει νὰ χαιρώμαστε τὴν ὑπέριστα χαρὰ ποὺ μποροῦμε νὰ χαροῦμε στὴ ζωὴ μας αὐτὴ» (τέλος μεταφ. στοχασ. δ.)

2. SPINOZA Benedictus ἢ Baruch de Spinoza (1632 — 1677). Ὁ Spinoza εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Νεώτερου Πανθεϊσμοῦ καὶ τὸ φιλοσοφικὸ σύστημά του εἶν' ἓν' ἀπὸ τὰ πιὸ περιέργα, πιὸ παράξενα καὶ πιὸ ἐκπληκτικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ὅλης τῆς Ἱστορίας τῆς Παγκόσμιας Φιλοσοφίας, «ἢ πιὸ ἐπιβλητικὴ ποίηση ἰδεῶν, ποὺ ἐγεννήθηκε μέσα σὲ ἀνθρώπινο πνεῦμα»¹.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Spinoza ἐμπνέει τὸ θαυμασμό, ἀλλὰ γεννάει καὶ μεγάλες ἀμφιβολίες καὶ ἀπορίες καὶ θέτει πολλὰ ἐρωτήματα στὴ Φιλοσοφικὴ Σκέψη καὶ στὴ Φιλοσοφικὴ Κριτικὴ. Καὶ τὴν ἀλήθεια αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει ἡ ἴδια ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας.

Ἡ κεντρικὴ θεωρία τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Spinoza εἶναι ἡ θεωρία τῆς θειότητος τοῦ Παντός. Τὸ Πᾶν, στὰ μάτια τοῦ Spinoza, εἶναι θεῖο. Τὸ Πᾶν εἶναι μέσα στὸ Θεὸ καὶ ὁ Θεὸς εἶναι μέσα στὸ Πᾶν. Τὸ Πᾶν εἶναι Ἐν. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτο Πᾶν — Ἐν, ἀπειρη καὶ αἰώνια οὐσία.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Spinoza εἶναι ἐνιστικὴ ἢ μονιστικὴ καὶ ἀντίθετη πρὸς τὴν κοσμοθεωρία τοῦ μεταφυσικοῦ Δυϊσμοῦ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Descartes, τοῦ Κάντ κ.ἄ.

Ἡ Φιλοσοφικὴ Κριτικὴ ἔθεσε στὸ παρελθὸν καὶ θέτει πάντα τὸ ἐρώτημα: Ποιὰ εἶναι ἡ ἀληθινὴ φύση τοῦ Θεοῦ, στὸ νόημα τοῦ Spinoza; Ἡ φύση τοῦ Θεοῦ, στὸ νόημα αὐτό, εἶναι ὑλικὴ ἢ πνευματικὴ;

Ἀπὸ τὴν ἀπάντηση ποὺ θὰ δοθῇ στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἐξαρτιέται καὶ ἡ λύση ποὺ θὰ δοθῇ στὸ πρόβλημα τῆς Ἀθανασίας ἢ μὴ καὶ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ὡς ἀπειροελάχιστου μορίου τοῦ Παντός — Ἐνός, τοῦ Θεοῦ. Ὁ Spinoza στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δίνει τὴν ἀπάντηση: Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτο Ὄν, τὸ ἀπειρο Πᾶν — Ἐν καὶ οἱ οὐσιαστικὲς ἰδιότητές του εἶναι ἀπειρες. Τὸ Ἀνθρώπινο ὅμως Πνεῦμα δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ γνωρίσῃ παρὰ μόνο δύο ἀπὸ τὶς ἀπειρες αὐτὲς ἰδιότητες (attributs), τὴν Ἐκταση καὶ τὴ Σκέψη. Ὁ Θεὸς εἶναι καὶ ἀπειρη Ἐκταση — Ὑλὴ καὶ ἀπειρη Σκέψη. Συνεπῶς καὶ ἡ Ψυχὴ, ὡς μέρος τοῦ Παντός — Ἐνός, τοῦ Θεοῦ, εἶναι καὶ ὑλικὴ καὶ πνευματικὴ.

Ἡ Φιλοσοφικὴ Κριτικὴ θέτει ἐδῶ τὸ ἐρώτημα: Ἡ Ὑλὴ καὶ ἡ Σκέψη, τὸ Σῶμα καὶ τὸ Πνεῦμα ἢ ἡ Ψυχὴ, εἶναι δύο ἐνάντιες οὐσίες. Τὸ ἓνα ἔχει ἀντίθετες οὐσιαστικὲς ἰδιότητες ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ συνεπῶς τὸ ἓνα ἀποκλείει τὸ ἄλλο. Πῶς μποροῦν δύο ἐνάντια στὴν οὐσία τους στοιχεῖα νὰ συνυπάρξουν μέσα σ' ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενο; Πῶς μπορεῖ ὁ Θεὸς νὰ ἦναι καὶ ἐκτατὸς καὶ πνευματικὸς, καὶ ὑλικὸς καὶ ἄυλος, καὶ φθαρτὸς καὶ ἀφθαρτος, καὶ θνητὸς καὶ ἀθάνατος;

Χωρὶς καμμιά ἀπολύτως ἀμφιβολία κάτι τὸ σάπιο ὑπάρχει μέσα στὴν κεντρικὴ καὶ πιὸ βασικὴ σκέψη τῆς φιλοσοφίας τοῦ Spinoza. Μὲ τὴ θεωρία τῆς αὐτῆς, τὴ θεωρία τῆς ὑλικότητος τοῦ Θεοῦ, ἡ φιλοσοφία τοῦ Spi-

1. Πρβλ. Windelband, W. Geschichte der Neueren Philosophie ἔκδ. 8η σελ.

ποσα δὲν ἀποκαλύπτεται, πὼς στὸ βάθος της ταυτίζεται μὲ τὸ μεταφυσικὸ μονιστικὸ 'Υλισμὸ καὶ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ μεταμφισσμένος 'Α-θεϊσμός;

Τὸ φυσικὸ αὐτὸ ἐρώτημα ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴν ἀντιμετωπίσῃ καὶ ν' ἀποφύγῃ ὁ Σπινοζισμός. Καὶ πράγματι ὁ Spinoza καταδιώχτηκε, ὅσο ζοῦσε, ὡς ἄθεος, ὡς ἀποτρόπαιος καὶ ἀνίερος, ὡς ἓνα ψόφιο σκυλί, καὶ ἡ φιλοσοφία του ἐπολεμήθηκε σφοδρότατα μισὸ περίπου αἰῶνα ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του (1737). Μόνο ὕστερ' ἀπὸ 50 περίπου χρόνια, ἀπὸ τὰ 1785, μεγάλα πνεύματα, ὅπως ὁ Lessing, ὁ Herder, ὁ Goethe κ.ἄ., κατώρθωσαν νὰ στρέψουν τὸ πνευματικὸ ρεῦμα τῶν ἰδεῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Κριτικῆς ἀπάνω στὸ θέμα τῆς ἀξίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Spinoza καὶ ὁ Σπινοζισμὸς ἐγνώρισε χρόνια λάμψης καὶ ἀκμῆς σὲ μισὸ περίπου αἰῶνα (1785 — 1840).

Ὡς τόσο τὸ ἐρώτημα τοῦ ἀταίριαστου καὶ τῆς δυσαρμονίας τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπολύτου, ἀπείρου κι' αἰωνίου πνεύματος, καὶ τῆς θεωρίας τῆς ὕλικότητάς του καὶ συνεπῶς τῆς φθαρτότητάς του καὶ τῆς θνητότητάς του μένει ἄλυτο καὶ γεννάει βαθύτατες ἀπορίες καὶ ἀμφιβολίες καὶ ἀγαλλνευτὴ ταραχὴ στὰ φιλοσοφικὰ πνεύματα ὅλου τοῦ Κόσμου. Ὁ ἴδιος ὁ Spinoza στὸ σχόλιό του τοῦ θεωρήματος 15 τοῦ Α' Μέρους τῆς 'Ἠθικῆς του («γιατὸ Θεὸ») διαφωτίζει τὴ θεωρία του γιὰ τὴ φύση τοῦ Θεοῦ καὶ τονίζει, πὼς ἡ 'Υλὴ δὲν εἶναι ἀνάξια γιὰ τὸ Θεό. Μὲ ἄλλους λόγους ὁ Spinoza ὁμολογεῖ, πὼς ὁ θεὸς εἶναι καὶ πνευματικὸς καὶ ὕλικὸς καὶ συνεπῶς καὶ φθαρτὸς — θνητός.

Τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτῇ τοῦ Spinoza ἄβυσσος χωρίζει ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Θεϊσμοῦ χιλιάδων χρόνων τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς 'Ανθρωπότητος. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, στὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Spinoza, δὲν ἔχει καμμιά ἀπολύτως σχέση μὲ τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, στὸ νόημα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Descartes, τοῦ Κάντ καὶ ἀπείρων ἄλλων φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν πνευμάτων, ποὺ στὸ νόημά τους ὁ Θεὸς εἶναι καθαρὸ πνεῦμα καὶ μόνο καθαρὸ πνεῦμα, ἄυλο πνεῦμα χωρὶς καμμιά ἀπολύτως ὕλικότητα.

Φυσικὰ ἐπίσης πολλὰ ἐρωτήματα θέτει στὴ Φιλοσοφικὴ Σκέψη καὶ στὴ Φιλοσοφικὴ Κριτικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Spinoza ἀπάνω στὸ πρόβλημα τῆς Ψυχῆς. Ὁ Spinoza δέχεται τὴ θεωρία τῆς ἀθανασίας τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς τοῦ Ἀνθρώπου, ὡς προσώπου; Ποιὰ εἶναι ἡ σωστὴ φιλοσοφία τοῦ Spinoza ἀπάνω στὸ πρόβλημα αὐτό; Ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι θνητὴ ἢ ἀθάνατη;

Σύμφωνα μὲ τὴν κεντρικὴ θεωρία τοῦ Σπινοζισμοῦ τὰ πάντα μέσα στὸν Κόσμο πηγάζουν ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ εἶναι μέρη τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ; Καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι μέρος τῆς ἀπειρης κι' αἰώνιας οὐσίας καὶ ψυχῆς τοῦ Σύμπαντος, τοῦ Θεοῦ; Ἀλλ' ὁ Θεός, στὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Spinoza, εἶναι καὶ ὕλη καὶ πνεῦμα. Συνεπῶς καὶ ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, ὡς μέρος τοῦ ὕλικου καὶ πνευματικοῦ Θεοῦ, εἶναι καὶ ὕλικὴ καὶ πνευματικὴ καὶ φθαρτὴ καὶ ἀφθαρτὴ καὶ θνητὴ καὶ ἀθάνατη. Καὶ ἡ Σπινοζικὴ αὐτὴ θεωρία τῆς ψυχῆς

συγκρούεται με τὴ θεωρία τῆς ψυχῆς, στὸ νόημα τῆς θεϊστικῆς κοσμοθεωρίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὄλων τῶν ἄλλων θεϊστικῶν φιλοσόφων καὶ θεολόγων.

Στὴν Ἠθικὴ του, τὸ κύριο ἔργο τῆς φιλοσοφίας του, ὁ Spinoza ἀναπτύσσει καὶ διαφωτίζει καὶ τὶς θεωρίες του ἀπάνω στὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς. Κατὰ τὶς θεωρίες του αὐτὲς τὸ ὑλικὸ στοιχεῖο τοῦ Ἀνθρώπου, τὸ σῶμα, εἶναι φθαρτὸ καὶ ὑπόκειται στὸ νόμο τῆς Φθορᾶς καὶ τοῦ Θανάτου, τὸ πνευματικὸ ὅμως στοιχεῖό του εἶναι ἀθάνατο. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Spinoza, στὸ σημεῖο αὐτό, δίνει τὴν ἐντύπωση κάποιας συγγένειας μετὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη. Κατὰ τὸ Spinoza ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι ἡ «ἰδέα τοῦ ἀνθρώπινου σώματος» (Ἠθικ. ΙΙ.). Τὸ σῶμα ζεῖ καὶ διαρκεῖ μέσα στὸ Χρόνο καὶ συνεπῶς φθείρεται καὶ πεθαίνει. Μαζὶ μετὰ τὸ σῶμα πεθαίνει καὶ ἡ ψυχὴ, ὡς ὑλικὴ οὐσία.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τόσο ἀπλὸ ὅσο φαίνεται στὴν πρώτη ματιά. Ἡ Ἀνθρώπινη Ψυχὴ ὡς μέρος τοῦ ἀπειροῦ Παντός — Ἐνός, τοῦ Θεοῦ (ὕλικου καὶ πνευματικοῦ), εἶναι συνάμα καὶ ταυτόχρονα καὶ καθαρὴ πνευματικὴ οὐσία καὶ ὡς πνευματικὴ οὐσία εἶναι ἄϋλη, ἀφθαρτὴ καὶ ἀθάνατη. Στὴν πιὸ ὑψηλὴ θεωρία τῆς γνωσιολογικῆς φιλοσοφίας τοῦ Spinoza, τὴ θεωρία τῆς ἐνορατικῆς Γνώσης¹, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Αἰωνιότητος, (*Sub specie aeternitatis*), ἡ ἀνθρώπινη Ψυχὴ, σχετικὰ μετὰ τὸ σῶμα, ὡς ὑλικὴ οὐσία, ζεῖ μέσα στὸ Χρόνο, εἶναι φθαρτὴ καὶ θνητὴ, ὡς πνευματικὴ ὅμως οὐσία ζεῖ μέσα στὴν Αἰωνιότητα καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ σώματος τὸ θεῖο πνευματικὸ μέρος τοῦ στοιχείου δὲν πεθαίνει, ἀλλ' εἶναι ἀθάνατο καὶ αἰώνιο. Τὴ θεωρία του αὐτὴ ὁ Spinoza ἐκφράζει ρητὰ καὶ κατηγορηματικὰ στὴν Ἠθικὴ του (Ε. θεώρ. 23), ὅπου τονίζει: «Ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ καταστρεφτῆ ἀπόλυτα μαζὶ μετὰ τὸ σῶμα, ἀλλὰ παραμένει ἀπ' αὐτὴ κατὰ τὸ αἰώνιο.» Καὶ στὸ σχόλιο τοῦ ἴδιου θεωρήματος λέγει: «Αἰστανόμαστε καὶ γνωρίζουμε μετὰ τὴν ἐμπειρία μας, πὼς εἴμαστε αἰώνιοι.» Ἡ ψυχὴ, ὡς πνευματικὴ οὐσία στὸ πνευματικὸ μέρος της, ζεῖ αἰώνια καὶ εἶναι ἔξω καὶ ἀπάνω ἀπὸ τὸ Χρόνο. Ὄταν ἡ Ἀνθρώπινη Ψυχὴ ὑψώνεται στὴν τρίτη σφαῖρα τῆς Γνώσης, τὴ σφαῖρα τῆς πνευματικῆς ἐνόρασης, γνωρίζει τὶς ἀπόλυτες ἀλήθειες καὶ τελειότητες καὶ δὲν παθαίνεται ἀπὸ τὰ πάθη τοῦ ὑλικοῦ σώματος καὶ δὲ φοβᾶται τὸ Θάνατο (Ἠθ. Ε. 38)

Τὸ Πνεῦμα στὴν καθαρὴ αὐτοθεώρησή του καὶ τὴν πνευματικὴ ἐνόρασή του τοῦ σώματος («*sub specie aeternitatis*») γνωρίζει ἄμεσα, πὼς εἶναι μέσα στὸ Θεὸ καὶ νοεῖται ἀπὸ τὸ Θεό. Ὅσο πιὸ τρανὴ εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, τόσο περισσότερο τὸ Πνεῦμα, ὡς ἐνεργητικὸς Νοῦς καὶ ὄχι ὡς δύναμη αἰσταντικότητος (Ἠθ. Α. 23) αὐτογνωρίζεται ὡς ἀθάνατο. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πηγάζει ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐνόραση ὄλων τῶν ὄντων τοῦ

1. Κατὰ τὴ γνωσιολογία τοῦ Spinoza ὑπάρχουν τρεῖς εἴδη τῆς ἀνθρώπινης Γνώσης, ἡ Γνώση τῶν αἰσθήσεων, ἡ Γνώση τοῦ Λόγου καὶ ἡ Γνώση τοῦ ἐνορατικοῦ Πνεύματος.

Κόσμου, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Αἰωνιότητος. Ἡ πραγματικὴ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ εἶναι αἰώνια. Ἡ ἀγάπη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς γιὰ τὸ θεὸ εἶναι ἡ ἀγάπη ποὺ μ' αὐτὴν ἀγαπάει ὁ θεὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του, ὄχι ὡς αἰώνιος, ἀλλ' ὅπως μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ μετὰ τὴν οὐσία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς στὴ θεωρήσῃ τῆς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Αἰωνιότητος. Μὲ ἄλλους λόγους ἡ πνευματικὴ ἀγάπη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ποὺ ἀγαπάει τὸ Θεό, εἶναι μέρος τῆς ἀπειρης ἀγάπης ποὺ ἔχει ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του (Ἠθικ. Ε. 36). Ἀγαπώντας τὸ Θεὸ ὁ ἄνθρωπος, ὁ θεῖος ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος ὡς μέρος τοῦ Θεοῦ, ταυτίζεται μετὰ τὸ Θεό. Δηλαδή ἀγαπώντας ὁ ἄνθρωπος τὸ Θεό, εἶναι ὁ ἴδιος Θεός. Ἡ πνευματικὴ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ὑψώνει τὸν ἄνθρωπο στὸ Θεὸ καὶ τὸν ἐνώνει μετὰ τὸ Θεό. Ἡ ἀγάπη τοῦ ἄνθρωπου γιὰ τὸ Θεὸ εἶναι θέωση τοῦ ἄνθρωπου, αὐτοανακάλυψη τοῦ ἄνθρωπου, ὡς θεοῦ ἄνθρωπου, ὡς μέρους τοῦ Θεοῦ, ὡς θεοῦ στὸ βάθος τοῦ ὄντος. Καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀγάπη τοῦ ἄνθρωπου, ὡς θεοῦ ὄντος, γιὰ τὸ Θεὸ εἶναι ἡ ὑπέροχη ἀρετὴ τοῦ ἄνθρωπου, ἡ ὑπέροχη εὐδαιμονία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, πραγματικὴ μακαριότητα.

Γενικὰ ὁ Spinoza στὴ μεταφυσικὴ του (Ἠθικὴ) μιλάει γιὰ αἰωνιότητα καὶ ὄχι γι' ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Κατὰ τὸ Spinoza εἴμαστε αἰώνιοι, ὄχι μόνο ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο, ἀλλὰ καὶ μέσα σ' ἐτούτην ἐδῶ τὴ ζωὴ. Ὁ Spinoza δέχεται τὴν ἀπρόσωπη αἰωνιότητα τῶν πάντων, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν προσωπικὴ ἀθανασία τῶν ἀτομικῶν ψυχῶν. Ἡ φιλοσοφία του καὶ στὸ σημεῖο αὐτό, στὸ βάθος τῆς, ταυτίζεται ἀπόλυτα μετὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ μεταφυσικοῦ Ὑλισμοῦ. Καὶ ὁ Ὑλισμὸς διακηρύσσει τὴν αἰωνιότητα τῆς Ὑλης καὶ τῆς ὕλης, στὸ νόημά του, Ἐνεργείας. Κι' ἐδῶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Spinoza ξεχωρίζει ἀπὸ τὴς φιλοσοφίας τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ τοῦ Καρτεσιανισμοῦ καὶ συγκρούεται μετὰ τὰ θεμελιώδη δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὰ δόγματα τοῦ ὑπερβατικοῦ προσωπικοῦ ἀπόλυτου πνευματικοῦ θεοῦ καὶ τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἄνθρωπου, ὡς ἀτόμου καὶ πνευματικοηθικῆς προσωπικότητας. Τῆς ψυχῆς, ὡς καθαρῆς πνευματικῆς οὐσίας, ὡς οὐσίας αὐλῆς, ἀφθαρτῆς καὶ ἀθάνατης.

3: LEIBNIZ Gottfried Wilhelm (1646 — 1716). Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Leibniz ἀποκορυφώνεται στὴ θεωρία τῶν Μονάδων. Συνοπτικὴ ἐκθεσις τῆς θεωρίας του αὐτῆς δίνει ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος στὴ Βίβλο τῆς μεταφυσικῆς του, στὴν περίφημη Μοναδολογία του. Οἱ «Μονάδες», στὸ νόημα τοῦ Leibniz, εἶναι ἀπλές καὶ ἀσώματες οὐσίες καὶ συνεπῶς δὲν ἔχουν οὔτε ἔκταση — ὕλη, οὔτε σχῆμα, καὶ διαφέρουν ἀνάμεσά τους μόνο κατὰ ποιότητα καὶ βαθμούς.

Στὴν ἀληθινὴ οὐσία τους οἱ «Μονάδες» τοῦ Leibniz εἶναι ἐνότητες μ' ἐσωτερικὴ τάση πρὸς τὴν αὐτοσυνείδηση, ἀληθινές πνευματικὲς ἀτομικὲς ὄντοτες τοῦ Σύμπαντος, ἀδιαίρετες καὶ ἀμερεῖς οὐσίες, μεταφυσικὰ σημεῖα, μεταφυσικὲς ὑπάρξεις καὶ πραγματικότητες, μεταφυσικὰ ὄντα. Ὡς ἀπλές καὶ ἀδιαίρετες οὐσίες οἱ Μονάδες δὲ δέχονται ἐπιδράσεις ἀπὸ τὸν ἑξω-

τερικὸ Κόσμο. Δὲν ἔχουν κανένα παράθυρο πρὸς τὸν ἔξωτερικὸ Κόσμο. Τὸ γίνεσθαι τους εἶναι καθαρὰ ἐσωτερικόν, αὐτόματη ἀλλαγὴ, ψυχικὴ ἐξέλιξις καὶ ἀνάπτυξις τῆς πρωταρχικῆς πηγαίας οὐσίας τους. Στὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα οἱ Μονάδες εἶναι δυναμικὰ κέντρα, πηγές αὐτενέργειας, δηλαδή ἐλευθερίας. Ἀπὸ τῆ φύση τους, ὡς ἀπλές καὶ ἀσώματες καὶ καθαρὰ πνευματικὲς οὐσίες οἱ ψυχές εἶναι ἀφθαρτες, ἀρχίζουσι καὶ τελειώνουσι μὲ τὴ δημιουργία.

Κατὰ τὸ Leibniz οἱ Μονάδες εἶναι ἄπειρες καὶ οἱ ψυχές ὄλων τῶν ὄντων τοῦ Σύμπαντος καὶ ἀπορρέουσι ἀπὸ τὴν ὑπέριστατη Μονάδα, τὴ Θεότητα, καὶ εἶναι ἀέναιες καὶ συνεχεῖς ἀκτινοβολίες. Πρώτη πηγὴ τους ὁ ἥλιος τῆς Θεότητος.

Τὸ Σύμπαν εἶναι σύμπαν ἰσοαρχικῶς διαρθρωμένων καὶ ὀργανωμένων Μονάδων. Ἀνώτερες Μονάδες εἶναι οἱ ψυχές τῶν ἀνθρώπων. Ἀπάνω ἀπὸ τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὰ καθαρὰ πνεύματα. Οἱ Μονάδες εἶναι ζωντανοὶ καθρέφτες τοῦ Σύμπαντος, πραγματικοὶ αὐτοσυγκεντρωμένοι κόσμοι. Κάθε Μονάδα εἶναι ἕνας ὀλοζώντανος κόσμος, ποὺ ἐνσαρκώνει, συμβολίζει καὶ εἰκονίζει τὸ Σύμπαν. Ἡ ἀνώτατη μονάδα, ἡ Μονάδα ὄλων τῶν Μονάδων, εἶναι ὁ Θεός.

Τὸ Σύμπαν, στὸ νόημα τοῦ Leibniz, εἶναι ἔμψυχο καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄπειρα ὄντα, ἔμψυχα καὶ ἔμβια ὄντα, τὴν Μονάδες. Κάθε ζωντανὸ σῶμα τοῦ φυσικοῦ Σύμπαντος ἔχει μιὰ ἐντελέχεια, τὴν ψυχὴν τοῦ ζώου. Ἡ ψυχὴ ἀλλάζει ἀπὸ σῶμα σὲ σῶμα καὶ βαθμιαία. Στὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα κάθε ζῶν ὄν δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴ οὔτε τέλος. Στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει οὔτε γέννησις, οὔτε θάνατος (Μοναδολ. § 376). Ἡ γέννησις εἶναι ἀνάπτυξις, αὔξησις, καὶ ὁ θάνατος εἶναι μείωσις. Πραγματικὰ ὑπάρχει μόνο μεταμόρφωσις μέσα στὸ βασίλειον τῶν ζώντων ὄντων καὶ ποτὲ μετεμψύχωσις (Μοναδολ. § 372). Ψυχὴ δίχως σῶμα δὲν ὑπάρχει. Ψυχὴ δίχως σῶμα, δηλαδή ἀπόλυτα καθαρὸ πνεῦμα, εἶναι μόνο ὁ Θεός. Τὰ σῶματα καὶ οἱ ψυχές ἐνεργοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς οὐσίας τους. Οἱ νόμοι τῶν φυσικῶν σωμάτων εἶναι οἱ νόμοι τῶν ποιητικῶν αἰτίων, τῆς αἰτιοκρατικῆς τάξεως τοῦ φυσικοῦ Σύμπαντος. Οἱ νόμοι τῶν ψυχῶν εἶναι οἱ νόμοι τῶν τελικῶν αἰτίων, τῆς τελολογικῆς τάξεως τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ Σύμπαντος. Στὸ Σύμπαν βασιλεύει προκαθορισμένη (προαποκαταστημένη) ἀρμονία ἀνάμεσα στὸ βασίλειον τοῦ φυσικοῦ Σύμπαντος, τῶν νόμων τῆς φυσικῆς αἰτιοκρατικῆς τάξεως, καὶ στὸ βασίλειον τῆς πολιτείας τῶν πνευμάτων καὶ τοῦ θεοῦ, τῆς πολιτείας τῆς θείας Χάρως καὶ τοῦ ἠθικοῦ Σύμπαντος. Ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, ὡς ἀπλὴ καὶ ἀύλη καθαρὴ πνευματικὴ οὐσία, εἶναι ἀφθαρτὴ καὶ ἀθάνατη.

4. KANT Immanuel (1724 — 1804). Ὁ Κάντ εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τοῦ Κριτικισμοῦ στὸν κόσμον τῆς Φιλοσοφίας. Ὑπέριστατος σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας του εἶναι ἡ θεμελίωσις τῆς Μεταφυσικῆς ἀπάνω σὲ γερά καὶ ἀπολύτως ἀσάλευτα θεμέλια, τὰ θεμέλια τοῦ κριτικοῦ καθαρῶς θεωρητικοῦ Λόγου. Οἱ ὑψιστεῖς ἰδέες τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Κάντ εἶναι οἱ ἰδέες τοῦ Θεοῦ,

τῆς Ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς Ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τὸ καθαρὸ θεωρητικὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα, στὰ μάτια τοῦ Κάντ, δὲν ἔχει τὴ γνωστικὴ δύναμη νὰ φτάσῃ στὸν κόσμον τῆς Μεταφυσικῆς ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς πνευματικῆς Ἐμπειρίας, τῆς πνευματικῆς ἐνόρασης τοῦ μεταφυσικοῦ Κόσμου, καὶ νὰ γνωρίσῃ (θεωρητικὰ) τὸν κόσμον τῆς Μεταφυσικῆς, τὸν Κόσμον τοῦ Θεοῦ, τῆς Ἀθανασίας καὶ τῆς Ἐλευθερίας.

Ἡ κεντρικὴ θεωρία τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι ἡ θεωρία, ὅτι ὁ δρόμος τῆς καθαρῆς θεωρητικῆς Φιλοσοφίας δὲν ὀδηγεῖ σὲ μιὰ φιλοσοφικὴ μὲ καθολικὸ κῦρος καὶ ὑποχρεωτικὴ ἰσχὺ γιὰ ὅλο τὸν Κόσμον καθαρὴ θεωρητικὴ γνώση τοῦ μεταφυσικοῦ κόσμου, ὅπως δεχόταν ἡ Προκαντιανὴ δογματικὴ θεωρητικὴ Μεταφυσικὴ. Ὁ φιλοσοφικὸς Δογματισμὸς στὴν περιοχὴ τῆς Μεταφυσικῆς, κατὰ τὸν Κάντ, δὲ λύνει τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα τοῦ Κόσμου καὶ τὸ μοναδικὸ ἀποτέλεσμά του εἶναι νὰ δυναμώσῃ τὸ Σκεπτικισμὸ, τὴν Ἀπιστίαν καὶ τὴν Ἀμφιβολίαν, τὸν Ὑλισμὸ καὶ τὸν Ἀθεϊσμὸ.

Κατὰ τὰ γενικὰ συμπεράσματα τῆς κριτικῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ ἡ μόνη δυνατὴ καθαρὴ θεωρητικὴ ἀνθρώπινη Γνώση εἶναι ἡ Ἐμπειρία. Ἡ Ἐμπειρία, ὄχι στὸ νόημα τοῦ Ἐμπειρισμοῦ τῆς Προκαντιανῆς ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ στὸ νόημα τῆς κριτικῆς τοῦ φιλοσοφίας. Κατὰ τὸν Κάντ ἡ μόνη δυνατὴ καθαρὴ θεωρητικὴ γνώση τοῦ Ἀνθρώπινου Λόγου, ἡ αἰσθητηριακὴ Ἐμπειρία, εἶναι σύνθετη ἀπὸ δύο γνωστικὰ στοιχεῖα, τὴν Ὑλὴ καὶ τὴ Μορφὴ τῆς Γνώσης. Ἡ Ὑλὴ εἶναι τὸ ἐμπειρικὸ στοιχεῖο, ποὺ δίνει στὴ Γνώση ἡ Αἰσταντικότητα (Sinnlichkeit), ἡ γνωστικὴ δύναμη τῶν αἰσταντικῶν ἐνοράσεων. Ἡ Μορφὴ εἶναι τὸ καθαρὸ πνευματικὸ στοιχεῖο (a priori) ποὺ δίνει στὴ Γνώση ἡ Διάνοια (Verstand), ἡ δύναμη τῶν καθαρῶν διανοητικῶν ἐννοιῶν (κατηγοριῶν). Γιὰ νὰ ὑπάρξῃ καθαρὴ θεωρητικὴ Γνώση, μὲ παγκόσμιον καὶ παναιώνιον κῦρος καὶ ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητα καὶ ἰσχὺ γιὰ ὅλο τὸν Κόσμον μέσα στὸν Ἄπειρον Χρόνον, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖα ἡ καθαρὴ πνευματικὴ δημιουργικὴ σύνθεσις καὶ ἐνότητα καὶ τῶν δύο πρὸ πάντων στοιχείων, τῆς Ὑλῆς καὶ τῆς Μορφῆς τῆς Γνώσης, τῶν ἐνοράσεων τῆς Αἰσταντικότητος καὶ τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν ἢ κατηγοριῶν τῆς Διάνοιας.

Τὰ ὅρια τώρα τῆς μόνης δυνατῆς καὶ ἔγκυρης θεωρητικῆς γνώσης τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι τὰ ὅρια τῆς Ἐμπειρίας, τὰ ὅρια τῶν ἐνοράσεων τῆς Αἰσταντικότητος, δηλαδὴ τὰ ὅρια τοῦ φυσικοῦ κόσμου τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ μεταφυσικὸς κόσμος, ὁ κόσμος τῶν νοητῶν καθαρῶν πνευματικῶν οὐσιῶν (τοῦ Θεοῦ, τῆς Ψυχῆς, τῆς Ἐλευθερίας), κατὰ τὴν κριτικὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, εἶναι ἀπολύτως ἀπροσπέλαστος, ἀσύλληπτος, ἀγνωστος καὶ ἀγνώριστος, στὸ καθαρὸ θεωρητικὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα, ὑπερβατικὸς (περ' ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς θεωρητικῆς γνωστικῆς δύναμης τοῦ Ἀνθρώπου), αἰώνιον ἀδιαφώτιστο μυστήριον. Καὶ εἶναι ἀσύλληπτος, ἀπὸ γνωσιολογικὴ ἀποψη, γιὰ τὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα ὁ μεταφυσικὸς κόσμος, γιὰτὶ ἡ γνώση του προϋποθέτει καὶ προαπαιτεῖ τὴ γνωστικὴ δύναμη τῆς πνευμα-

τικῆς Ἐνόρασης ἢ Ἐμπειρίας (τῆς ἐμπειρίας τοῦ νοητοῦ κόσμου τῶν καθαρῶν πνευματικῶν οὐσιῶν). Τῇ δύναμει ὅμως αὐτῇ δὲν ἔχει ὁ Ἄνθρωπος, ἀλλὰ μόνο ὁ Θεός.

Ἄλλ' ἡ κριτικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ δὲ σταματᾷ ὡς εἶδω. Ἐδῶ σταματᾷ μόνο ἡ θεωρητικὴ του φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ προχωρεῖ πρὸς τὸν κόσμον τῆς Μεταφυσικῆς ἀπ' ἄλλο δρόμο, τὸ δρόμο τοῦ καθαρῶν πραχτικοῦ Λόγου, τοῦ ἠθικοῦ Λόγου. Ἡ κριτικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ κλείνει τὸ δρόμο τῆς καθαρῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν κόσμον τῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλ' ἀνοίγει τὸ δρόμο τῆς ἠθικῆς Φιλοσοφίας. Μὲ τὴν κριτικὴ ἠθικὴ φιλοσοφία του, ποὺ θεμελιώνεται ἀπάνω στὴν ἀπόλυτη βεβαιότητα, τὴν ἀποδεικτικὴ βεβαιότητα, τῆς ἀνθρώπινης Ἠθικῆς Συνείδησης, τὴ βεβαιότητα τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὡς ἀπολύτου καθολικοῦ καὶ ἀναγκαίου, παγκόσμιου καὶ παναιώνιου νόμου, ὁ Κάντ ἀγωνίζεται νὰ ξεπεράσῃ τὰ ὄρια τῆς κριτικῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας του καὶ προσπαθεῖ νὰ προσπελάσῃ τὸ μεταφυσικὸν κόσμον ἀπὸ τὸ δρόμο τῶν ἠθικῶν ἀποδείξεων τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικῆς ὑπαρξῆς του.

Κατὰ τὰ γενικὰ συμπεράσματα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ ὁ Θεός, ἡ Ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ Ἐλευθερία, γιὰ τὸ φτωχὸ Ἀνθρώπινο Πνεῦμα, τὸ προικισμένο μόνο μὲ τὴ γνωστικὴ δύναμει τῆς αἰσταντικῆς Ἐμπειρίας, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴ δύναμει τῆς πνευματικῆς Ἐμπειρίας (τῆς γνώσης τοῦ νοητοῦ μεταφυσικοῦ Κόσμου), δὲν εἶναι θεωρητικὲς γνώσεις, γνώσεις τοῦ καθαρῶν θεωρητικοῦ Λόγου, ἀλλὰ μόνο αἰτήματα (postulats) τοῦ καθαρῶν πραχτικοῦ (ἠθικοῦ) Λόγου, τὰ πιδ βαθειὰ καὶ πιδ συγκλονιστικὰ αἰτήματα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς στὴ ζωὴ της καὶ τὴν πορεία της μέσα στὸ φυσικὸ Κόσμο. Στὸ καθαρὸ φιλοσοφικὸ νόημα τὰ αἰτήματα αὐτὰ εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα πνευματικὰ συμπεράσματα τῆς Ἠθικῆς Φιλοσοφίας, ποὺ θεμελιώνονται θεωρητικὰ (ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ Ἠθικοῦ Λόγου) ἀπάνω στὴν ἀποδεικτικὴ βεβαιότητα τῆς ἀπόλυτης ἠθικῆς πραγματικότητας, τῆς πραγματικότητας τῆς ἠθικῆς φύσης καὶ οὐσίας τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, τῆς Ἠθικῆς Συνείδησης τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς παγκοσμιότητας καὶ παναιωνιότητας τοῦ Ἠθικοῦ Νόμου.

Εἶπαν, πὼς ὁ Κάντ μὲ τὴν κριτικὴ του φιλοσοφία ἐγκρέμισε τὴ Μεταφυσικὴ αἰώνων, ὡς φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη τοῦ μεταφυσικοῦ κόσμου, τὴ θεωρητικὴ Μεταφυσικὴ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, πὼς ὁ Κάντ θέλησε νὰ θεμελιώσῃ τὴ Μεταφυσικὴ ἀσάλευτα καὶ ν' ἀπαλλάξῃ τὴ Φιλοσοφία ἀπὸ τὴν Ἀμφιβολία, τὴν Ἀπιστία, τὸ Σκεπτικισμό, τὸν Ὑλισμό, τὸν Ἀθεϊσμό. Τὶς ἀσάλευτες βάσεις τῆς Μεταφυσικῆς ὁ Κάντ εἶδε στὶς ἠθικὲς ἀποδείξεις τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπαρξῆς τοῦ μεταφυσικοῦ νοητοῦ Κόσμου, τοῦ Θεοῦ, τῆς Ἀθανασίας, τῆς Ἐλευθερίας. Τὸ θεμέλιο ὄλων τῶν θεμελίων τῆς Μεταφυσικῆς ὁ Κάντ, ἐπιρροασμένος ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Rousseau, εἶδε στὴν Ἠθικὴ Συνείδηση τοῦ Ἀνθρώπου, στὴν κοσμικὴ ὑπαρξὴ τοῦ Ἠθικοῦ Νόμου, ὡς a priori ἀρχὴς τοῦ Καθαρῶν Λόγου. Καὶ ἀπάνω στὴν Ἠθικὴ Συνείδηση ὄλου τοῦ Κόσμου, ποὺ ἔβλεπε ὡς ἀπόλυτη πραγματικότητα

(factum), ὁ Κάντ θέλησε νὰ οἰκοδομήσῃ ὅλο τὸ φιλοσοφικὸ οἰκοδόμημά του. Ὅλη τῆ φιλοσοφία του συνοψίζουσι καὶ φωτοκατακλύζουσι οἱ περίφημοι ἀθάνατοι καὶ αἰώνιοι λόγοι του: «Ὁ ἕναστρος ἀπὸ πάνω μου οὐρανὸς καὶ μέσα μου ὁ ἠθικὸς νόμος.» Τὸ ἀπειρο φυσικὸ Σύμπαν καὶ τὸ ἀπειρο πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ Σύμπαν!

Ἡ ἀρνητικὴ καὶ ὀπωσδήποτε πεσσιμιστικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἀπάνω στὸ πρόβλημα τῶν δυνάμεων τῆς καθαρῆς θεωρητικῆς γνώσης τοῦ Ἀνθρώπου Πνεύματος ἦταν φυσικὸ νὰ φέρῃ μεγάλη ταραχὴ καὶ τρικυμία σ' ὅλη τὴν πνευματικὴ Ἀνθρωπότητα τοῦ καιροῦ του, ποὺ ἔβλεπε τὸ μεγαλύτερο φιλοσοφικὸ πνεῦμα τοῦ Νεώτερου Εὐρωπαϊκοῦ Κόσμου, νὰ γκρεμίζῃ ἀμείλιχτα καὶ ἀδυσώπητα κάθε ἐλπίδα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς πρὸς θεωρητικὴ ὑπέρβαση τοῦ Ἀνθρώπου ὄντος πρὸς τοὺς κόσμους «τῆς ὑπέριστα εὐδαιμονίας τῆς δεύτερης ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸ θάνατο» (Descartes) καὶ «τῶν εὐδαιμονιῶν τῶν μακάρων» τοῦ Πλατωνικοῦ θεάματος τῶν «εὐδαιμόνων θεατῶν» καὶ «τῶν ἁλσῶν καὶ τῶν ἱερῶν τῶν Θεῶν» (Πλάτ. Φαίδων 111Α, 115Δ). Μὲ τὴ φυσικὴ μάλιστα τάση τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ὑπερβολὴ σὲ ἀνάλογες στιγμὲς τῆς Πνευματικῆς Ἱστορίας τοῦ Κόσμου ὁ Κάντ ἐχαρακτηρίστηκε στὴν ἐποχὴ του ὡς ὁ Ροβεσπιέρος, ποὺ ἐκαρατόμησε τὸ Θεό.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς δυνατότητας ἢ μὴ τῆς θεωρητικῆς θεμελίωσης τῆς Μεταφυσικῆς, ὡς στέρησης θεωρητικῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης τοῦ μεταφυσικοῦ κόσμου τῶν αἰώνιων πνευματικῶν οὐσιῶν (τοῦ Θεοῦ, τῶν ἀθανάτων ψυχῶν, τῆς Ἐλευθερίας), δὲν κλείνει ἐδῶ. Θὰ χρειαστῇ νὰ διαφωτιστῇ γόνιμα καὶ ὅπως πρέπει πρὸς κάτω στὸ εἰδικὸ κεφάλαιο τοῦ προβλήματος τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ.

β. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΥ ΤΟΥ 18ου ΚΑΙ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ.

Ἡ κριτικὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἐκλείνει τὸ δρόμο τῆς θεωρητικῆς Μεταφυσικῆς πρὸς τὸν κόσμο τοῦ Ὑπερβατικοῦ καὶ τοῦ Μεταφυσικοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τοῦ θεωρητικοῦ προσπελασμοῦ καὶ τῆς θεωρητικῆς κατάκτησης τοῦ μεταφυσικοῦ κόσμου, μ' ἄλλους λόγους τοῦ θεμελιωμοῦ τῆς Μεταφυσικῆς ἀπάνω σὲ στέρησις θεωρητικῆς βάσεως, εἶναι ἢ πρὸς βαθεῖα πνευματικὴ ἀνάγκη τοῦ Ἀνθρώπου. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη αὕτῃ ἐβγήκαν καὶ τὰ τρία μεγάλα φιλοσοφικὰ συστήματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ (Fichte, Schelling, Hegel), ὡς καὶ ὅλα τ' ἄλλα συστήματα τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας τῆς Γερμανίας τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἀγωνιώδους τιτανικῆς προσπάθειας, ἀληθινῆς γιγαντομαχίας — τιτανομαχίας τοῦ Ἀνθρώπου Λόγου, γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ καὶ τὴν ἀκλόνητη οἰκοδόμησις καὶ στερέωσις τῆς θεωρητικῆς Μεταφυσικῆς.

Και οί τρεῖς μεγάλοι φιλόσοφοι τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρία τοῦ μεταφυσικοῦ μονιστικοῦ Σπριτουαλισμοῦ καὶ θεμελιώνοντας τὰ φιλοσοφικὰ συστήματά τους ἀπάνω στὴν κοσμοθεωρία αὐτὴ τῆς παγκυριαρχίας τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος δέχονται, ἀπάνω στὸ πρόβλημα τοῦ Θανάτου καὶ τῆς Ἀθανασίας, τὴ θεωρία τῆς ἀθανασίας τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

1. FICHTE Johann Gottlieb (1762 — 1814). Ὁ Fichte τονίζει: «Ἡ ζωὴ τῶν ἀτόμων δὲν ὑπάγεται στὸν κόσμον τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς μέσα στὸ Χρόνον, ἀλλ' εἶναι αἰώνια, ὅπως ἡ Ἰδία ἢ Ζωή. Ὅποιος ζεῖ μέσα στὴ ζωὴ, ζεῖ εἰλικρινῶς καὶ ἀπόλυτα πραγματικά. Ζεῖ μέσα σ' αἰώνιο σκοπὸ καὶ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ πεθάνῃ, γιατί ἡ Ἰδία ἢ Ζωὴ εἶναι ἀθάνατη.»

2. SCHELLING Friedrich Wilhelm Joseph (von) (1775—1854). Καὶ ὁ Schelling τονίζει. «Τὸ Ἐγὼ εἶναι ἀθάνατο. («Τὸ Ἐγὼ» σελ. 100) Ὁ Θάνατος εἶναι ἀναγωγὴ στὴν οὐσία (reductio ad essentiam). Τὸ ἀληθινὸ ὄν τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι ἀθάνατο.»

3. HEGEL Georg Friedrich Wilhelm (1770 — 1831). Ἡ φιλοσοφία τοῦ Hegel χαρακτηρίζεται ὡς φιλοσοφία τοῦ Πανλογισμοῦ, μὲ ἄλλους λόγους ὡς φιλοσοφία τοῦ ἀπολύτου κράτους τοῦ Λόγου. Ἡ «ψυχὴ», κατὰ τὸν Hegel, εἶναι «ἡ καθολικὴ ἀυλότητα ὅλης τῆς Δημιουργίας», συνεπῶς εἶναι ἀθάνατη. Ὁ ἴδιος ὁ Hegel στὴ Φυσικὴ φιλοσοφία του (σ. 693) γράφει: «Τὸ Πνεῦμα εἶναι αἰώνιο, ἀθάνατο.»

4. GOETHE Johann Wolfgang (1749 — 1832). Τὴ θέση της ἔχει ἔδω καὶ ἡ μεταφυσικὴ κοσμοθεωρία τοῦ ποιητῆ τοῦ Φάουστ. Ὁ Goethe εἶναι ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς τῆς Γερμανίας καὶ φυσικὰ ὁ τελειότερος ἐκπρόσωπος τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Γερμανικοῦ Κόσμου. Θεϊστικὸς, μυστικιστικὸς καὶ πανθεϊστικὸς ὁ Γερμανικὸς Κόσμος, ἀν καὶ μὲ δυνατὰ στὴν Ἱστορία του ὑλιστικὰ ρεύματα, τείνει περισσότερο πρὸς τοὺς κόσμους τῆς ἰδεαλιστικῆς καὶ σπριτουαλιστικῆς μεταφυσικῆς κοσμοθεωρίας. Ἡ μεταφυσικὴ κοσμοθεωρία τοῦ Γερμανικοῦ Κόσμου βρῖσκει τὴν τελειότητα ἐκφρασῆς της, στὰ μάτια μας, στὴν κοσμοθεωρία τοῦ Goethe. Ὁ Goethe, φλογερότατος θαυμαστῆς τοῦ Spinoza καὶ βαθύτατα ἐπιρρασμένος ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Σπινοζικοῦ Πανθεϊσμοῦ, δέχεται τὴ θεωρία τῆς Ἀθανασίας καὶ τὴ βασίζει ἀπάνω σὲ μιὰ πρωτοτυπώτατη καὶ μεγαλοφυέστατη θεωρία του, ποὺ στηρίζεται ἀπάνω στὴν ἐννοια τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος καὶ ἐνεργητικότητος: «Ἡ πεποίθησή μου γιὰ τὴν ἐπιβίωσή μας ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο, τονίζει ὁ Goethe, πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐννοια τῆς δραστηριότητος, γιατί ἀν δρῶ, ὡς τὸ τέλος ὅλης τῆς ζωῆς μου, ἡ Φύση εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ μοῦ δώσῃ μιὰν ἄλλη μορφή τῆς Ὑπαρξῆς, ἀν μὲ τὴν τωρινὴ μορφή μου

δὲν μπορεῖ νὰ διαρκέσῃ τὸ πνεῦμά μου» (Συνομιλίες τοῦ Goethe καὶ τοῦ "Εκκερμαν» II.56) Ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ Goethe, στὰ μάτια μας, δὲν εἶναι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν Πλατωνικὴ θεωρία τῆς Ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ὡς πρώτης ἀρχῆς τῆς Ζωῆς.

5. HÖLDERLIN Friedrich (1770 — 1843). Ἐπίσης τὴ θέση τους ἔχουν ἔδω καὶ οἱ θεωρίες τοῦ μεγάλου ποιητῆ τῆς Γερμανίας Hölderlin. Ὁ Hölderlin εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους ποιητὲς τῆς Γερμανίας καὶ πολλοὶ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τῆς Γερμανίας τὸν τοποθετοῦν πλάι στὸν Goethe καὶ ἄλλοι τὸν θεωροῦν ὡς ποιητὴ ἀνώτερο καὶ ἀπ' αὐτὸν ἀκόμα τὸν ποιητὴ τοῦ Φάουστ. Τῇ μεταφυσικῇ κοσμοθεωρίᾳ του ὁ Hölderlin ἀναπτύσσει κυρίως στὸ μυθιστόρημά του «Ἐπερίων». Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Hölderlin ἀποκαλύπτεται ὡς πανθεϊστής, ποὺ διακηρύσσει ἓνα αἰσθητικὸ Πανθεϊσμὸ μὲ βαθύτατη τάση πρὸς τὸν Ἡρακλειτισμὸ. Θεὰ του ἡ ὡμορφιά μέσα στὴ Θεότητα. Σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς Ἀθανασίας ὁ Hölderlin στὸν Ἐπερίωνα (βιβλ. 4) γράφει: «Χωριζόμαστε μόνο γιὰ νὰ ἐνωθοῦμε, στὸ βάθος, σὲ θεία ἀρμονία μὲ τὸ θεῖο Σύμπαν, μὲ τὸ θεῖο ἑαυτό μας. Περθαίνουμε, γιὰ νὰ ζήσουμε. Ἡ ψυχὴ ζεῖ αἰώνια μέσα στὸν Κόσμο.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ. γ. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΑΙΩΝΩΝ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ BERGSON.

Ἡ περίοδος τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τῶν δύο τελευταίων αἰώνων εἶναι ἡ πιὸ πολύμορφη καὶ πιὸ πολυτάραχη ἀπ' ὅλες τὶς περιόδους τῆς Παγκόσμιας Φιλοσοφίας. Στὸ μεγάλο ποταμὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ Στοχασμοῦ τῆς περιόδου αὐτῆς ρίχνονται καὶ συγκρούονται τὰ πιὸ διαφοροεικῆ καὶ πιὸ ἀντίμαχα φιλοσοφικὰ ρεύματα μὲ τὰ πιὸ τραγικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴ ζωὴ ὅλης τῆς Ἀνθρωπότητος.

Ἐπειὶ ἀπὸ τὴν κριτικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, ποὺ ἡ βαθύτερη τάση της ἦταν ρεαλιστικὴ καὶ ὁ κυριώτερος σκοπὸς της ἦταν ἡ θεμελίωσις τῆς Φιλοσοφίας ἀπάνω σὲ ἀπολύτως ἀσάλευτα ρεαλιστικὰ φιλοσοφικὰ βάρη καὶ στὴν Ἐπιστήμη, φυσικὴ ἦταν ἡ στροφὴ τῆς Φιλοσοφίας στὸ 19ο αἰῶνα πρὸς τοὺς κόσμους τοῦ Ρεαλισμοῦ, τοῦ Θετικισμοῦ, τοῦ Κριτικισμοῦ, τοῦ Ἐπιστημονισμοῦ.

Τὸ μεγαλύτερο φιλοσοφικὸ ρεῦμα τοῦ 19ου αἰῶνα, ποὺ ἐκφράζει τὴν κυριώτερη καὶ χαρακτηριστικώτερη τάση τοῦ πνεύματος τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ, τῇ ρεαλιστικῇ τάσει, εἶναι τὸ ρεῦμα τοῦ Θετικισμοῦ (Positivisme), ποὺ θεμελιωτῆς του ὑπῆρξε ὁ Γάλλος φιλόσοφος Auguste Comte (1798 — 1857). Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Θετικισμοῦ ὑπῆρξε τεράστια σ' ὅλες τὶς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, καὶ στὴ Γαλλία καὶ στὴ Γερμανία καὶ στὴν Ἰταλία καὶ στὸν Ἀγγλοσαξωνικὸ Κόσμο καὶ γενικὰ σ' ὅλο τὸν Κόσμο.